

Список использованных источников:

1. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье : в 48 т. – СПб., 1904– . – Т. XXII. Отделение 1 : 1902 г. – 1904. – 1030 с.
2. Государственный Архив в Автономной Республике Крым. – Ф. 158. – Оп. 1. – Д. 2 : Протоколы заседаний комитета по портовым делам. Копии. 1901 г. – 302 л.
3. Государственный Архив в Автономной Республике Крым. – Ф. 158. – Оп. 1. – Д. 4а : Циркуляры и приказы Главного управления торгового мореплавания и портов о содержании железнодорожных путей и зданий на территории порта, составлением описания портов, о перемещении по службе служащих порта. 30.12.1903 г. – 31.12.1904 г. – 372 л.
4. Государственный Архив в Автономной Республике Крым. – Ф. 158. – Оп. 1. – Д. 4б : Предписания и распоряжения Главного управления торгового мореплавания и портов о правилах оценки повреждения судов, сроках стоянки судов для погрузки и выгрузки, по личному составу. 17.01.1903 г. – 31.12.1903 г. – 286 л.
5. Государственный Архив в Автономной Республике Крым. – Ф. 158. – Оп. 1. – Д. 1 : Приказы начальника Ялтинского порта. 01.07.1902 г. – 18.12.1902 г. – 13 л.
6. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье : в 48 т. – СПб., 1912– . – Т. XXIX. Отделение 1 : 1909 г. – 1912. – 1006 с.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье : в 48 т. – СПб., 1914– . – Т. XXXI. Отделение 1 : 1911 г. – 1914. – 1411 с.
8. Государственный Архив в Автономной Республике Крым. – Ф. 158. – Оп. 1. – Д. 114 : Дело об оборудовании метеорологической службы в Ялтинском порту. Проект правил и переписка с метеорологическими станциями Крыма о состоянии погоды. 19.12.1910 г. – 31.12.1911 г. – 90 л.

КСЬОНДЗИК К. В.,
магістр міжнародного права
(Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка)

УДК 341.215.4

**СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ НАЦІОНАЛЬНИХ
ПРАВОВИХ СИСТЕМ ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ЩОДО
РЕГУЛЮВАННЯ МІЖНАРОДНИХ АНТРОПОГЕННИХ ВІДНОСИН**

У статті здійснено аналіз положень міжнародних договорів та практики Європейського Суду з прав людини щодо наявності звичаєвих норм міжнародного права, які б регулювали міжнародні антропогенні відносини. Автор дійшла висновку, що переважна більшість норм, які регулюють міжнародні антропогенні відносини, є актами «м'якого права».

Ключові слова: міжнародні антропогенні відносини, «м'яке право», клонування, евтаназія, регулювання населення, принцип поваги до гідності людини.

В статті осуществлен анализ положений международных договоров и практики Европейского Суда по правам человека о наличии обычных норм международного права, регулирующих международные антропогенные отношения. Автор пришла к выводу, что подавляющее большинство норм, регулирующих международные антропогенные отношения, являются актами «мягкого права».

Ключевые слова: международные антропогенные отношения, «мягкое право», клонирование, евтаназия, регулирования населения, принцип уважения достоинства человека.

The article analyzes the provisions of international treaties and the European Court of Human Rights decisions concerning the availability of customary international law that regulate international anthropogenic relations. The authors concluded that the majority of the rules which govern international anthropogenic relations are acts of «soft law».

Key words: *international anthropogenic relations «soft law», cloning, euthanasia, population regulation, the principle of respect for the human dignity.*

Вступ. Взаємодія національного та міжнародного права широко і активно обговорюється уже не одне століття. Однак, єдиної позиції з цього питання світове співтовариство так і не виділило.

Інтерес фахівців щодо питання співвідношення міжнародного та національного права пояснюється тим, що відповідь на нього дозволяє розкривати сутність міжнародного права як своєрідної правової системи, виявляти взаємозв'язки, взаємодію і взаємовплив норм міжнародної і внутрішньодержавної правових систем, забезпечувати їх узгодження і реалізацію, з'ясувати роль норм національного права в рішеннях міжнародних судів і арбітражів, можливість застосування національними судами міжнародно-правових норм практично в будь-якій сфері міжнародних відносин [1].

Основними працями в галузі міжнародних антропогенних відносин є роботи І.І. Лукашука, П.А. Рабіновича, В.І. Крусса, В.І. Вернадського, В.М. Хоніна, О.Е. Старовойтової, М.О. Медведєвої, А.Х. Абашидзе і А.М. Солнцева, А.І. Йориша, Л.І. Удовики, С.Г. Стеценка та інших.

Постановка завдання. Міжнародні антропогенні відносини є досить новим поняттям для міжнародного права і означають суспільні відносини, які виникають між суб'єктами міжнародного права, а також між суб'єктами міжнародного права та індивідами щодо визнання та захисту соматичних прав людини, а також прав, які виникають внаслідок зміни людиною її біологічної природи.

Правове регулювання міжнародних антропогенних відносин зараз знаходиться на стадії розробки, тому важливо з'ясувати тенденції взаємодії національних та міжнародно-правових систем у регулюванні міжнародних антропогенних відносин, виявити основні проблеми та колізії, які виникають на сучасному етапі, значення і роль судової практики в становленні механізму міжнародно-правового регулювання міжнародних антропогенних відносин.

Результати дослідження. Єдиного підходу до взаємодії міжнародного та національного права немає, однак більшість вітчизняних фахівців визначають, що в міжнародному праві існує дві теорії співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права: дуалістична і моністична, у межах яких розрізняють 5 основних концепцій співвідношення [1].

Розкриття даного питання з точки зору регулювання міжнародних антропогенних відносин є надзвичайно важливим, адже сучасне міжнародне право регулює лише частину проблемних аспектів у даній сфері, а регламентування деяких питань прямо залишило на розгляд держав, як, наприклад, момент визнання ембріона людиною.

Також, переважна більшість міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють міжнародні антропогенні відносини, – це акти так званого «м'якого права», а обов'язкові нормативно-правові акти прийнято лише в рамках європейського регіону. З іншого боку, можна сперечатися, чи є декларації ООН та її органів лише рекомендаціями, адже на держави-члени все одно покладається політична відповідальність. З іншого боку, положення актів «м'якого» права враховуються державами при розробці внутрішнього законодавства, і, таким чином, стають для неї обов'язковими.

У науці міжнародного права існує думка, що процес реалізації державою міжнародно-правового зобов'язання й узгодження міжнародного права та внутрішнього права поділяється на трансформацію, інкорпорацію, рецепцію, відсилання [1]. Однак, одноманітних і загальноприйнятих визначень даних механізмів узгодження міжнародного та національного права не існує. Навпаки, різні науковці по-різному класифікують дані поняття.

У випадку з міжнародними договорами щодо регулювання міжнародних антропогенних відносин Україна пішла шляхом трансформації міжнародного права – прийняття окремого закону про заборону клонування, чим визначила обов'язковість норми про заборону клонування, а також доповнила міжнародно-правовий механізм, заборонивши ввіз на територію України ембріонів.

У науці міжнародного права вважається, що одним з важливих практичних аспектів теорій співвідношення міжнародного і національного права є питання про порядок виконання державою міжнародних договірних і звичаєвих зобов'язань на її території. Зокрема, моністичні концепції спів-

відношення двох правопорядків припускають пряму дію норм та принципів міжнародного права в національній правовій системі [1].

Щодо виконання норм «м'якого права» ситуація є досить складною, адже декларації, хартії, рекомендації міжнародних інституцій не є джерелами міжнародного права в розумінні ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН та не є юридично обов'язковими, за винятком тих положень, які можна вважати міжнародними звичаєвими нормами. Однак, процес перетворення певного правила поведінки у звичаєву або конвенційну норму є досить тривалим.

Вважається, що свідченням наявності міжнародного звичаю є:

- а) міжнародна практика (прецеденти);
- б) *opinio juris necessitatis* (думка, яка визнає цю практику за юридичну норму);
- в) тривалість застосування [1].

Однак, не важко здогадатися, що правила, які містяться в деклараціях та хартіях, прийнятих у рамках ООН для регулювання міжнародних антропогенних відносин, не можуть поки вважатися звичаєвими нормами за всіма трьома критеріями.

Наведені міркування не стосуються принципу поваги до гідності людини, який закріплений в багатьох міжнародно-правових актах, відповідає критерію тривалості застосування та наявності *opinio juris necessitatis*. На нашу думку, принцип поваги до гідності людини може вважатися звичаєвою нормою, а отже і загальнообов'язковою, незважаючи на те, чи є певна конкретна держава учасником тієї чи іншої конвенції.

Практика застосування принципу поваги до гідності людини підтверджується в рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема в справі Серінг (Soering) проти Великобританії (7 липня 1989 р.), де позивач посилався на ст. 3 Конвенції про захист прав і основоположних свобод у контексті смертної кари [9].

Також згадка про принцип поваги до гідності містилася в рішенні ЄСПЛ у справі Л. проти Литви (11 вересня 2007 р.) [10], яке стосувалося права особи на зміну статі, а також зміну громадянського стану. Суд вимогу за ст. 3 Конвенції про захист прав і основоположних свобод не задовільнив, однак визнав право позивача на компенсацію в разі неприйняття Литвою законодавства, яке б дозволило Л. провести операцію для повної зміни статі.

Ще однією справою, в якій згадувався принцип поваги до гідності – Ботелла проти Франції (25 березня 1992 р.), в якому позивач вимагав компенсації від уряду Франції за порушення ст. 8 Конвенції про захист прав і основоположних свобод, а також порушення ст. 3. Щодо ст. 3 Суд одноголосно визнав, що розгляд справи з цієї точки зору не є обов'язковим, а щодо ст. 8 – визнав порушення та постановив уряду Франції виплатити позивачці 100 000 франків в якості компенсації [11].

Загалом можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку міжнародного права вже існує нормативна основа та інституційні механізми регулювання міжнародних антропогенних відносин. Серед основних нормативно-правових актів з даного питання ми можемо назвати наступні:

- 1) Загальна декларація прав людини 10 грудня 1948 р.;
- 2) Декларація ООН про клонування людини від 8 березня 2005 р.;
- 3) Загальна декларація ЮНЕСКО про геном людини і про права людини від 11 листопада 1997 р.;
- 4) Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку з застосуванням досягнень біології та медицини: Конвенція про права людини і біомедицину від 4 квітня 1997 р.;
- 5) Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку з застосуванням досягнень біології і медицини, що стосується заборони клонування людських істот від 12 січня 1998 р.;
- 6) Додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицину стосовно трансплантації органів і тканин людини від 24 січня 2002 р.;
- 7) Додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицини в галузі біомедичних досліджень від 25 січня 2005 р.;
- 8) Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта від 1 жовтня 1981 р., прийнята Всесвітньою медичною асоціацією.

Загальна декларація про геном людини і про права людини була прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО в 1997 р. і стала першим документом у галузі досліджень геному людини.

Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку з застосуванням досягнень біології та медицини: Конвенція про права людини і біомедицину визначає, що інтереси та благо окремої люди-

ни переважають над інтересами суспільства чи науки. Цікаво те, що дана конвенція забороняє вибір статі людини за допомогою медичних технологій, окрім як для попередження успадкування дитиною хвороби, яка пов'язана зі статтю [3].

Важливо те, що втручання в геном людини дозволяється лише для профілактичних, діагностичних та терапевтичних цілей. Як і у вже згаданій Декларації, забороняється використання тіла людини та його частин з метою отримання фінансової вигоди [3].

Дану Конвенцію підписали 6 держав, а ратифікували та приєдналися 29 держав. Україна лише підписала її 22 березня 2002 р.

Протокол до Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку з застосуванням досягнень біології і медицини, що стосується заборони клонування людських істот, як і Декларація ЮНЕСКО, містить заборону «створення людської істоти, генетично ідентичної іншій людській істоті, живій чи мертвій» [4]. Серед факторів, які визначили такий підхід, особливо відзначаються «серйозні проблеми, медичного, психологічного та соціального характеру», які можуть виникнути у зв'язку з застосуванням біотехнологій.

Україна теж підписала даний Протокол 10 квітня 2006 р., але не ратифікувала. Однак, 14 грудня 2004 р. був прийнятий Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини», який забороняє репродуктивне клонування людини, забороняє ввезення ембріонів на територію України, а також надає визначення процесу клонування та ембріону [4].

Те, що Україна не ратифікувала міжнародні договори, прийняті в рамках Ради Європи, не означає, що вона не зв'язана їхніми положеннями. Відповідно до ст.18 Віденської конвенції про право міжнародних договорів держава, яка підписала міжнародний договір, зобов'язана утримуватися від дій, які б позбавили даний договір його об'єкта і мети. Об'єкт та мета самої Конвенції про біомедицину та протоколів до неї чітко зрозуміла – захистити права, гідність і цілісність людини.

Міжнародне право загалом містить лише основні принципи регулювання міжнародних антропогенних відносин, більшість же норм міститься в національному праві держав.

Так, у міжнародних договорах не міститься положень щодо того, з якого ж моменту починається життя. Зокрема, ст. 1 Конвенції про права дитини говорить, що «...дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним щодо даної особи, вона не досягає повноліття раніше». Ст. 6 говорить про те, що кожна дитина має право на життя, а держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини [2].

Положення про те, з якого ж моменту плід вважати дитиною, міжнародне право не містить. ЄСПЛ у справі Еванс проти Сполученого Королівства постановив, що «питання моменту виникнення життя належить до сфери регулювання держави» [12].

Так само, у більшості розвинених країн аборти дозволені на ранніх стадіях вагітності за бажанням жінки. У деяких країнах аборти дозволені з медичних та соціально-економічних причин. Однак, існує ряд країн, де аборти заборонені і вважаються злочином. Це, переважно, мусульманські країни або країни, що розвиваються.

Питання клонування є ще складнішим, хоча позиція світового співтовариства тут більш зрозуміла. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав людини та гідності людської особистості у зв'язку з використанням досягнень науки та медицини, що стосуються клонування людських істот, чітко в ст. 1 забороняє «створювати людську істоту, генетично ідентичну іншій людській істоті, живій чи померлій» [4]. Така сама позиція прослідковувалася і в Договорі, що встановлював Конституцію для Європи. Зокрема, у Частині другій «Хартії Союзу про основні права», а саме в ст. II–63 визначалися права на цілісність особистості через заборону займатися евгенікою, заборону репродуктивного клонування та перетворення частин тіла людини на джерело доходу [8].

Одним з актуальних питань сьогодення є перенаселення планети, нерівномірне розселення людей по планеті та пов'язані з цим проблеми ресурсів. Наразі дані питання вирішуються на рівні національного законодавства, і то далеко не в усіх країнах. При цьому ми можемо спостерігати одночасно дві протилежні (загалом, дещо абсурдні) тенденції: одна – до скорочення населення, друга – до стимулювання росту кількості населення.

У чому ж основні ризики та причини такої диспропорції?

По-перше, непродумана політика в питанні регулювання кількості населення. Найчастіше основними передумовами впровадження тих чи інших заходів є недостатність ресурсів, певні внутрішні і зовнішні політичні цілі (наприклад, стратегія «людського моря» в Китаї), недостатність трудових ресурсів та інші.

Так, наприклад, стимулювання росту кількості населення в Китаї в 1970-х рр. призвело до того, що щільність проживання на 1 км² дуже висока і нерівномірна – у Шанхаї вона досягає 900 осіб на км², в інших районах – 100–200 осіб на км². Для порівняння щільність населення в Україні коливається від 20 до 200 осіб на км² (середня щільність – 75 осіб на км²).

У 1952 р. Індія проголосила початок виконання першої державної програми регулювання населення і сімейного планування. Такий крок було здійснено урядом, коли чисельність населення становила приблизно 400 млн. На той момент щорічний приріст був невеликий, і, за підрахунками експертів, час подвоєння населення становив 53 роки (отже, межу 800 млн країна мала перейти приблизно у 2005 р.).

Про повний провал багаторічних зусиль керівництва Індії та її місцевої адміністрації свідчать наступні дані:

– между 800 млн було перейдено на 25 років раніше і так успішно, наче уряд всі тридцять років заохочував народжуваність, а не випробовував практично всі існуючі методи її зниження;

– якщо на початку програм скорочення народжуваності населення Індії щороку збільшувалося на 5 млн, то в 1987 р. воно збільшилося аж на 17 млн осіб;

– час подвоєння населення за даними 1987 р. скоротився порівняно з 1952 р. майже вдвічі (приблизно до 30–33 років) [13].

По-друге, через нерівномірність розселення та певною мірою закритість держав, а також обмеженість доступу до додаткових ресурсів (як перепона виступають митні тарифи, високі ціни на продукти та інше) виникають проблеми з продовольством та працевлаштуванням в середині країни. Якщо раніше такі проблеми могли бути вирішені шляхом війни та експансії на сусідні території, зараз такий спосіб видається менш доступним і прийнятним в умовах відкритості, міжнародного права та системи колективної міжнародної та регіональної безпеки.

Хоча переважна більшість питань народонаселення залишена на розгляд держав, ООН та її органи все ж не залишилися осторонь проблем, які виникають у даній сфері. Сучасна демографічна політика має ряд особливостей в порівнянні з попередніми століттями. Так, змінилися пріоритети з регулювання кількісного росту на удосконалення якісних характеристик населення – головним об'єктом стає сім'я.

Демографічна політика носить адресно вибірковий характер, враховуючи специфічні інтереси окремих соціально-демографічних груп населення (молодь, особи похилого віку, жінки), а також етнічних, релігійних та інших [14].

У другій половині ХХ ст. проблема демографічного регулювання отримала міжнародне визнання. Головною метою Міжнародної федерації планування сім'ї, створеної в Індії в 1952 р., стало зниження народжуваності. Регіональні демографічні центри ООН було створено в Індії, Латинській Америці та Африці. Спираючись на вивчення досвіду діяльності даних центрів, у 1966 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію про населення і розвиток [5], а в 1967 р. було створено спеціальний Фонд ООН для заохочення діяльності в галузі народонаселення.

У якості узагальнення діяльності Фонду та регіональних центрів під егідою ООН 1974 р. було прийнято Всесвітній план дій в галузі народонаселення, в якому проголошувалося суверенне право кожної держави проводити ту демографічну політику, яка відповідає її національним потребам. Однак, у ньому зазначалося, що національна політика щодо контролю над ростом народонаселення має бути спрямована на створення програм свідомого планування сім'ї та контролю над народжуваністю. Одночасно кожна подружня пара повинна мати право приймати рішення стосовно внутрішніх сімейних питань народжуваності, мати доступ до інформації і відповідних засобів для вирішення власних демографічних проблем [6].

Загалом, на нашу думку, неузгодженість держав у питанні регулювання кількості населення та народжуваності, непродуманість політики щодо обмеження та стимулювання міграції з часом може призвести до негативних наслідків для планети в цілому та для людської популяції і виживання людини як виду.

Висновки. Таким чином, можна відзначити, що міжнародне та національне право регулюють міжнародні антропогенні відносини лише частково. Основний масив міжнародно-правових норм складають акти так званого «м'якого права», до яких відносяться декларації та хартії, рекомендації та плани дій, які приймаються в рамках окремих спеціальних органів міжнародних організацій. Можна сказати, що поки що міжнародне регулювання знаходиться на стадії активної розробки та впровадження.

Список використаних джерел:

1. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії : [підручник] / за ред. В.Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
2. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
3. Конвенція про захист прав і гідності людини у зв'язку з застосуванням досягнень біології та медицини : Конвенція про права людини та біомедицину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conventions.coe.int/Treaty/rus/Treaties/Html/164.htm>.
4. Додатковий протокол до Конвенції про захист прав і гідності людської істоти у зв'язку з використанням досягнень науки та медицини, що стосуються клонування людських істот [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_526.
5. Ріст населення та економічний розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/005/14>.
6. План дій щодо кількості населення у світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/popin/icpd/conference/bkg/wpra.html>.
7. Про заборону репродуктивного клонування людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2231-iv>.
8. Договір, що встановлює Конституцію для Європи (проект) [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eulaw.ru/treaties/consti>.
9. Серинг проти Сполученого Королівства (Soering v. the United Kingdom) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://european-court.eu/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/sering-protiv-soedinennogo-korolevstva-postanovlenie-evropejskogo-suda>.
10. Справа «L. Проти Литви» (L. v. Lithuania) [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.echr.ru/documents/doc/5632347/5632347.htm>.
11. Ботелла проти Франції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irpoi.narod.ru/echr/translation/translation/b_fr.htm.
12. Еванс проти Великої Британії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx>.
13. Спроби регулювання кількості населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eco-live.com.ua/content/sprobi-regulyuvannya-k%D1%96lkost%D1%96-naseleण्या>.
14. Сучасна регіональна демографічна політика у світі. Діяльність ООН і інших міжнародних організацій в області народонаселення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://studopedia.net/8_50061_lipnya-vidznachaietsya-vsesvitniy-den-narodonaseleण्या-yakiy-zyavivsiya-u-kalendar-oon-u--rotsi.html.

МАНИК А. З.,

*(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)*

УДК 340.1

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГО-ЮРИДИЧНОГО ПІДХОДУ
ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ ПРАВА**

У статті на основі новітніх досягнень теоретико-правової науки, результатів соціолого-юридичних досліджень обґрунтовується соціальна зумовленість права, закономірності його генезису та механізм соціальної дії.

Ключові слова: *праворозуміння, соціолого-юридичний підхід, правовідносини, догма права, соціальний порядок.*

В статье на основе новейших достижений теоретико-правовой науки, результатов социолого-юридических исследований обосновывается социальная обусловленность права, закономерности его генезиса и механизм социального действия.

Ключевые слова: *правопонимание, социолого-юридический подход, правоотношение, догма права, социальный порядок.*

